

De Parijse School (II)

Terreinen van onderzoek

Het discours, de transfrastische dimensie; het sprookje en de mythe: Vladimir Propp, Claude Lévi-Strauss, Georges Dumézil; typologie en methodologie ('verbale wereld' en 'natuurlijke wereld')

Het is gebruikelijk het belang dat talloze taalkundigen vandaag de dag, en dit al meer dan tien jaar, aan de analyse van het discours hechten, te benadrukken. De term *discours* is immers van betrekkelijk recente datum. In de *Cours* van Saussure komt men hem niet tegen, behalve op bladzijde 170 en 171, waar de tekstbezorgers, naar R. Godel ons verzekert, 'parole' (spraak) hebben vervangen door 'discours'.⁸³ De *Dictionnaire de linguistique* de l'École de Prague⁸⁴ ruimt er, evenals *A Glossary of Linguistic Usage* 1925-1950 van E.H. Hamp,⁸⁵ geen plaats voor in. Hjelmlev zelf gebruikt in plaats van het begrip 'spraak' de begrippen 'proces' en, in het geval van de natuurlijke talen, 'tekst'. G. Guillaume plaatst, waarschijnlijk als eerste in de taalkunde, het begrip 'discours' tegenover het begrip 'taalsysteem'. Het leek de grondlegger van de psychosystematiek aanbevelenswaardig elke grammaticale vorm 'in de taal zo te definiëren dat hij rekenschap kan afleggen van alle toepassingsmogelijkheden die hij in het discours bezit'.⁸⁶ Het woord heeft ontegenzeggelijk opgang gemaakt bij de auteurs. In een artikel uit 1973 merkte J.C. Gardin bijvoorbeeld op dat 'de opstelling van velen, zo niet hun leer een gemeen-

Oorspronkelijk: 'L'École de Paris', hoofdstuk 1 van J.C. Coquet (red.), *Sémiotique. L'École de Paris*. Parijs (Hachette) 1982, pp. 30-48. We publiceren hier het tweede deel van zijn essay. Het eerste is verschenen in *Versus* 2/1986. We hopen het derde, tevens laatste deel te publiceren in *Versus* 1/1987 (Redactie). Vertaling: Jack Post en Henk Hoeks, met dank aan Emile Poppe.

83. R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale* de F. de Saussure (1957), a.w., p. 259.

84. *Dictionnaire linguistique de l'École de Prague*, Parijs 1966².

85. E.H. Hamp, *A Glossary of Linguistic Usage* 1925-1950. New York 1966³.

86. H. Bonnard, 'Guillaume, il y a vingt ans', in: *Langue française*, nr. 1, 1969, p. 26.

schappelijke belangstelling te zien geeft voor de analyse van het discours'.⁸⁷ We moeten evenwel vaststellen, dat we van het niveau van de epistemologie van de linguïstiek (G. Guillaume) zijn overgegaan naar de benoeming van een onderzoeksgebied en van de methodologie die daarbij aansluit (J.C. Gardin). In het eerste geval werd er tussen 'discours' en 'taalsysteem' een tegenstelling geconstrueerd, te weten de driedeling: taal → taalsysteem vs discours (waarbij 'discours' de spraak, het gebaar, het schrijven... omvat); in het tweede geval mag 'discours' niet worden losgemaakt van het syntagma waarvan het deel uitmaakt. Immers, wanneer een taalkundige een 'discours analyseert' richt hij zich tegelijk op een 'tekst', uitgebreider dan de zin, die zijn traditionele onderzoeksgebied vormt, en op een voor zijn nieuwe object geschikte methode. Op dit aspect zouden we wat nader willen ingaan.

Ongeveer in dezelfde periode, de jaren zestig, stonden de onderzoekers in Frankrijk twee benaderingswijzen ter beschikking, waarvan de ene meer syntactisch en de andere meer semantisch was. In 1952, ons eerste oriëntatiepunt, verscheen een artikel van Z. Harris, *Discourse Analysis*, dat grote faam zou verwerven.⁸⁸ De Amerikaanse taalkundige vatte hierin het 'discours' op als 'een eigensoortig geheel' dat bestaat 'uit een reeks van taalvormen die in opeenvolgende zinnen zijn gerangschikt'. De onderzoeker die gevraagd wordt 'grammaticaal vastgestelde distributieve bijzonderheden' op te sporen, gaat dus van zin naar zin, van structuur naar structuur, bakent klassen af en stelt de syntactische transformaties op die geschikt zijn om deze klassen aan elkaar te koppelen. De uitkomst van zijn analyse is 'een tabel met twee inputs, een horizontale als die de equivalentieklassen voorstelt die omvat worden door een enkele zin, en een verticale als die de opeenvolgende zinnen weergeeft'. Zo bewegen we ons, als we het model van A. Culioli aanhouden,⁸⁹ met het zoeken naar regelmatigheden aan de oppervlakte, met het geloof dat aan het 'woord' wordt gehecht, en met de vorming van parafrastische families, zoals:

hij heeft zich zien hij heeft zich laten hij is veroordeeld men heeft hem veroordeeld	} veroordelen	} tot drie jaar gevangenisstraf
--	---------------	------------------------------------

87. Opgenomen in: J.C. Gardin, *Les analyses de discours*, Neuchâtel (Delachaux en Nestlé) 1974, p. 159.

88. Z.S. Harris, 'Discours Analysis', in: *Language*, 28, 1952; Franse vertaling in: *Langages*, nr. 13, 1969, pp. 8 e.v.

89. A. Culioli en J.P. Desclès, 'Considérations sur un programme de traitement automatique des langues et du langage', in: *Contribution à une théorie des opérations énonciatives et prédicatives*. Université de Paris VII, document nr. 2, vermenigvuldigd typescript, maart 1979, p. 10.

althans wat dit punt betreft, definitief binnen het kader van de transformationele grammatica's.⁹⁰ Afhankelijk van het gezichtspunt dat men inneemt, vormt de zin als het ware de beginstructuur, een basis-axioma (linguïstisch model) of eindstructuur ('discursief' model). Het is dus geen toeval als Noam Chomsky in het begrip transformatie, zoals dat door Harris met name in zijn *Discourse Analysis* werd geïntroduceerd, een van de wezenlijke bewerkingen van elke syntactische beschrijving heeft gezien. Door zijn onderzoek 'van uitgebreide discours-fragmenten' had Harris volgens Chomsky 'het belangrijke feit aan het licht gebracht dat grote delen van de traditionele grammatica (...) uniform behandeld konden worden met behulp van het begrip grammaticale transformatie'.⁹¹ De taalkundige die het 'discours' analyseert, doet dus eigenlijk onderzoek naar de syntaxis. Alleen is het veld van onderzoek uitgebreid, en omdat nu, zoals Harris zegt, het materiaal 'een eindige reeks zinnen' is geworden, zijn de relaties die moeten worden geanalyseerd niet langer alleen frastisch of intrafrastisch, maar ook interfrastisch.

Dat dit reductionistische gezichtspunt vrucht kan afwerpen, kunnen we aflezen aan studies die de afgelopen vijftien jaar zijn vervaardigd door de aan het marxisme verwante onderzoekers die verenigd zijn 'in wat men de "Franse school" van discoursanalyse zou kunnen noemen'.⁹² Als voorbeeld willen we het zeer heldere essay van R. Robin, *Fief et seigneurie dans le droit et l'idéologie juridique à la fin du XVIIIe*, aanhalen. Zij gaat uit van een tekst uit 1790 (in feite van twee zinnen); 'het hele discours', zegt onze auteur, kan worden herleid tot enkele grondproposities van het type:

- '1. X is voortgekomen uit een contract
- 2. X is een feodaal recht
- 3. X moet worden gehandhaafd
- 4. Y is niet voortgekomen uit een contract
- 5. Y was...
- 6. Y is geen feodaal recht
- 7. Y moet niet worden gehandhaafd.'

90. Vgl. J.C. Milner, 'Quelques réflexions à propos de la notion de "lexis" et de la nature contradictoire du langage', in: *Arguments linguistiques*. Parijs (Mame) 1973, pp. 219 e.v.

91. N. Chomsky, 'La notion de "règle" de grammaire', in: *Langages*, nr. 4, 1966, p. 93 noot 23.

92. D. Maingueneau wijdt daaraan het leeuwedeel van zijn *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*. Parijs (Hachette Universitaire) 1976; de benaming 'Franse school' (zie *Versus* 2/1986, p. 9, noot 4) was al in 1973 geopperd in het artikel 'Analyse de discours' in de *Dictionnaire de linguistique* (uitgegeven door Larousse).

Als men bedenkt dat:

- '4. de negatieve transformatie is van 1
- 6. de negatieve transformatie is van 2
- 7. de negatieve transformatie is van 3'

blijven er vier proposities over die 'een complex discours' samenvatten, dat wil zeggen vier 'grondschemas' waaruit het geheel van de tot stand gebrachte zinnen moet kunnen worden afgeleid'.⁹³ Als we dit citaat nog eens lezen, komt duidelijk naar voren wat de status is van de zin: allereerst *axioma* ('grondschemas'), vervolgens afgeleide propositie ('tot stand gebrachte zin'), met andere woorden: *theoremata*. In beide gevallen, zowel bij R. Robin als bij Z. Harris of A. Culioli en J.P. Desclès, vormt de zin het formele referentiedomein van het discours.

In het artikel 'Discours' van haar *Lexique* wijst J. Rey-Debove er op dat 'het discours voor de semioticus (evenals voor Harris) transfrastisch is'.⁹⁴ Deze equivalentie is, zoals we zojuist hebben laten zien, niet gefundeerd. Als we voor het vervolg epistemologische en methodologische verarring willen voorkomen, dienen we het domein van het interfrastische (Z. Harris) te onderscheiden van dat van het transfrastische (semiotische). De overgang van het ene domein naar het andere vooronderstelt 'een diepe epistemologische discontinuïteit', om de beroemde uitdrukking van Gaston Bachelard te gebruiken. Met recht dus mag men de oorspronkelijkheid beklemtonen van het standpunt dat A.J. Greimas in 1966 innam (dat jaar vormt ons tweede chronologische oriëntatiepunt). In zijn voordracht getiteld *Différents niveaux d'analyse sémantique* voor de bovengenoemde *Société d'étude de la langue française*, stelde A.J. Greimas dat de totstandbrenging van een transfrastische semantiek 'een actueel probleem in Frankrijk was'. Hij voegde eraan toe dat er voor haar 'thans in de Verenigde Staten maar weinig belangstelling bestond'. In zijn ogen ging het om het ten nutte maken van een principe 'dat op de vaststelling berust dat de menselijke discoursen heel vaak een algoritmische structuur lijken te bezitten en de sequenties van het discours volgens een bepaald doel lijken te ordenen'.⁹⁵ Zo beschouwd was het discours niet langer uitsluitend een 'eigensoortig geheel' dat formeel kan worden geanalyseerd, zoals bij Z. Harris, maar, volgens de *Dictionnaire*, 'een betekenisgeheel' (pp. 102, 248). Het accent verschoof toen van de syntaxis van de oppervlaktestructuren (frastisch en interfrastisch domein) naar dieperliggende logisch-semantische structuren (transfrastisch do-

93. R. Robin, *Histoire et linguistique*. Parijs (A. Colin) 1973, pp. 167-171.

94. J. Rey-Debove, *Lexique*. Parijs 1979.

95. Verslag van de zitting van 19 november 1966.

mein). Slaan we enkele jaren over; het standpunt van A.J. Greimas blijft oorspronkelijk, te meer omdat de wetenschappelijke gemeenschap, die diepgaand de invloed ondergaat van de Amerikaanse media, verder werkt binnen het theoretische kader van de generatieve en transformationele grammatica's. Zo kan twee jaar na de publikatie van *Du Sens, essais sémiotiques* (1970) Herman Parret in een diepgaand vraagesprek erop wijzen dat zijn gesprekspartner een aparte plaats inneemt (en wij voegen eraan toe: nog steeds inneemt) onder de Europese linguïsten ('Even within European linguistics your position is quite peculiar, quite original...').⁹⁶ Daar zijn onderneming van meet af aan semantisch geïnspireerd was ('I adopted the semantic point of view right from the beginning') leek het hem vanzelfsprekend om een 'generatief' syntactisch gezichtspunt te verbinden met een 'generatief' semantisch gezichtspunt. Daarom zal de semioticus, uitgaande van elementaire betekenisstructuren, door *conversie* ('verticale herformulering van de structuren', zegt de *Dictionnaire*, p. 401) en door *transformatie* ('horizontale logische bewerking', *ibid.*), pogen over te gaan van de meest enkelvoudige eenheden tot de meest samengestelde en omvangrijke.⁹⁷ Het discursieve (of transfrastische) model houdt dus de ontwikkeling van een narrativiteitsprincipe in. Voor A.J. Greimas vormde de narrativiteit in 1972 het fundamentele niveau van de discursieve organisatie ('there exists a deep level of discourse organization and that is narrativity').⁹⁸ In 1979 stelt de *Dictionnaire* voor om het discours op te vatten als 'een traject dat van een begintoestand naar een eindtoestand leidt', als 'een reeks transformaties' die met behulp van een algoritme berekend kunnen worden (p. 401); het is, nogmaals gezegd, een 'betekenisgeheel', 'een taalhandeling (...) die haar eigen organisatie bevat, waarbij haar meer of minder abstracte of figuratieve karakter gebonden is aan steeds sterkere semantische bezettingen en steeds verfijndere syntactische geledingen' (p. 248).

Omdat de taalkundigen de semantische status van de taal in het algemeen en van de transfrastische dimensie in het bijzonder niet hebben onderkend en geanalyseerd, waren zij niet in staat bevredigende discurs-

96. Gepubliceerd in: H. Parret, *Discussing language*. Parijs/Den Haag (Mouton) 1974, p. 55.

97. De *Dictionnaire* neemt, enigszins gewijzigd, de onderscheidingen over (p. 400) die T. Pavel in zijn boek *La syntaxe narrative des tragédies de Corneille*. Parijs (Klincksieck) 1976, pp. 131 e.v., naar voren heeft gebracht, nl. die tussen transformaties met een intertextuele en paradigmatische (Claude Lévi-Strauss), een intratextuele en syntagmatische (A.J. Greimas) en een intratextuele en paradigmatische (N. Chomsky) status. We willen er hier op wijzen dat Claude Lévi-Strauss in zijn *Réponse op de Discours de réception van Georges Dumézil voor de Académie Française* (zie *Le Monde*, 15-6-1979), de historicus en mytholoog de eer toekent het begrip transformatie in de menswetenschappen te hebben ingevoerd.

98. In: H. Parret, a.w., p. 62.

sieve modellen te verschaffen. Een oorspronkelijke doordenking van de organisatie van de grote syntagmatische eenheden moest komen van de folkloristen en mythologen, in het bijzonder van drie van hen: Vladimir Propp, Georges Dumézil en Claude Lévi-Strauss. Het is vreemd hier te moeten opmerken dat de in 1928 in Rusland gepubliceerde studie van Propp, *De morfologie van het sprookje*, die uiteindelijk de grondslag zou leggen van de narratieve analyse, pas in 1958 in de Verenigde Staten werd vertaald (overigens zo slecht dat de verspreiding van de ideeën van Propp er volgens Lévi-Strauss eerder door werd geremd) en dat de publikatie plaatsvond pas een jaar na die van 'een onbeduidende brochure die een enorme weerklink zou krijgen in de wereld van de taalkunde': *Syntactic Structures* van Noam Chomsky.⁹⁹ Het succes van de een heeft, als we terugdenken aan de jaren zestig, slechts zijn pendant in de geringe aandacht voor de ander, tenminste bij de Amerikaanse taalkundigen en hun volgelingen, die, zo lijkt het wel, bang zijn, ondanks de aansporingen van iemand als Roman Jakobson ('that highclass international door-to-door salesman of linguistics', zegt A.J. Greimas¹⁰⁰) zich buiten de enge en traditionele grenzen van hun discipline te wagen. Het is dan ook een etnoloog en geen taalkundige, die de geloofsbrieven heeft uitgereikt aan het vertaalde werk van Vladimir Propp, dat in hetzelfde jaar 1958 niettemin in het befaamde *International Journal of American Linguistics* werd herdrukt. Aan Claude Lévi-Strauss komt immers de eer toe de methodologische betekenis van de stellingen van de Russische geleerde te hebben benadrukt. Deze riepen de onderzoeker op om aandacht te schenken aan de structurele factoren; ten opzichte van de onveranderlijkheid van de vorm de veranderlijkheid van de inhoud tot gelding te laten komen ('De personages en hun attributen veranderen, niet de handelingen en de functies'); gebruik te maken van 'de begrippen 'groep van substituties' en 'transformatie' ('Propp heeft ontdekt – en daaraan ontleent hij zijn roem – dat de inhoud van sprookjes permutabel is'); tegelijk nodigden zij de onderzoeker uit om, wanneer hij het sprookje en de mythe met elkaar in verband brengt, gespitst te zijn op de 'abstracte begrippen' en het 'logische schema'. Dat is de reden dat de publikatie van *Morphology of Folktale* 'een geweldige dienst bewees aan de menswetenschappen'.¹⁰¹

De semioticus zal, niettegenstaande de veranderingen die zich thans binnen zijn vakgebied voltrekken, niet minder lovend oordelen over

99. E. Bach, 'Linguistique structurelle et philosophie des sciences', in: *Diogenè* 51, 1965, p. 117.

100. In: H. Parret, a.w., p. 64.

101. C. Lévi-Strauss, 'La structure et la forme', in: *Cahiers de l'Institut de science économique appliquée*, nr. 99, 1960, pp. 7, 16, 25, 30 en 4.

het werk van Propp. In zijn ogen heeft dit werk de verdienste dat het zich baseert op twee grondbeginselen van het wetenschappelijk onderzoek: *eenvoud* en *algemeenheid*. De narratieve structuren van de orale literatuur worden aldus geacht minder complex te zijn dan die van de geschreven literatuur. Het is dus methodisch gezien juist om te beginnen met de analyse van het volkssprookje voordat men het geleerde sprookje aanpakt. Dat is dan ook de benadering van A.J. Greimas die, na de 'elementaire vormen van de narrativiteit' in de folklore naar voren te hebben gehaald,¹⁰² zich heeft beziggehouden met de beschrijving van de structuren van een korte literaire tekst van ongeveer 200 regels, te weten *Deux Amis* van Maupassant (1976). Aan de andere kant zou de bestudering van de orale vertelling waarvan de geografische en historische spreiding overduidelijk is, een 'waarborg bieden wat betreft de algemeenheid van de narratieve vormen die men erin kan onderkennen'¹⁰³ en de onderzoeker behoeden voor de valstrikken van het eurocentrisme. Een gevolg van deze twee gecombineerde beginselen is, dat uit de analyse van de sprookjes een, zoals de *Dictionnaire* in 1979 zegt, 'canoniek narratief schema' (p. 244) kan worden afgeleid. De opstelling hiervan berust op de opsporing van syntactisch-semantische *regelmatheden*. Sommige zijn intussen beroemd, zoals de opeenvolging, op het syntagmatische niveau, van de reeds genoemde *testen* (kwalificerende, beslissende en erkennende); of, op het paradigmatische niveau, de omkering van de inhouden, een bewerking die de onderzoeker ertoe aanzet cruciale relaties te analyseren, zoals die van het *gebrek* (en de opheffing ervan), 'wellicht de meest zichtbare', of die van de dualiteit *Subject – anti-Subject*, die een polemische structuur vormt, of verder die van het *contract* (nauwkeuriger gezegd, van de verbreking en het herstel ervan). Het heeft er alle schijn van dat deze laatste relatie 'het geheel van het narratieve schema' (p. 246) domineert. Met deze relatie doet immers, naast het Subject en het Object, een derde actant, *Destinateur* genoemd, zijn intrede; onder zijn auspiciën worden de narratieve programma's geïnaugureerd (*Destinateur-manipulator*) en gesanctioneerd (*Destinateur-judicator*) en worden tenslotte de status van het Subject en het Object omschreven. Zo wordt duidelijk hoe belangrijk het 'Proppiaanse schema' is. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de *Dictionnaire* daarin 'een ideologisch referentiemodel ziet, dat het hele denken over de narrativiteit nog lange tijd zal stimuleren' (p. 247).

Tot de grondleggers van de transfrastische semiotiek moeten, zoals we al hebben gezegd, naast Propp ook Georges Dumézil en Claude

102. A.J. Greimas, 'Un problème de sémiotique narrative: les objets de valeur', in: *Langages*, nr. 31, 1973, p. 19.

103. Idem, p. 13.

Lévi-Strauss worden gerekend. Hun werk behoort volgens de *Dictionnaire* 'voor een aanzienlijk deel tot de voedingsbodem van de Franse semiotiek, die nog altijd de vruchten plukt van haar aanraking ermee' (p. 51). We kunnen hier denken aan de kritiek die Lévi-Strauss aan het adres van Propp richtte: zijn formalisme, dat wil zeggen de bevoorrechte plaats die hij aan de syntagmatische dimensie (aan de opeenvolging van de functies) toekende, borg het gevaar in zich, dat het mechanische toepassingen zou begunstigen en de analyse op het niveau van de oppervlaktestructuren zou blokkeren. En het was juist het onderzoek op het terrein van de vergelijkende mythologie dat tot de invoering van veel abstractere onderliggende structuren noopte en, als logisch gevolg hiervan, tot de constructie van adequate logische modellen. De studie van Lévi-Strauss over de mythe van Thebe (waaronder de mythe van Oedipus) is daarom in de ogen van de semioticus een voorbeeld ('the first model of the structural interpretation of myth', zegt A.J. Greimas¹⁰⁴). Zij bracht een tweeledige semantische structuur aan het licht; de ene, syntagmatisch, verwijst naar een niet-chronologische rangschikking van de 'motieven', zoals, in het leven van Oedipus, het huwelijk met de moeder, de moord op de vader, het doden van de Sfinx...; de andere, paradigmatisch, verenigbaar met de eerste, ordent de telkens terugkerende feiten van de mythe van Thebe als geheel volgens een logisch schema dat 'twee binaire categorieën van contradictoire en contraire semen', verwantschap en niet-verwantschap, niet-autochtoon en autochtoon, met elkaar correleert (p. 241). Brengen we deze indeling in overeenstemming met de relatie van homologie¹⁰⁵ dan kunnen we haar schrijven als:

a : niet-a :: niet-b : b

Het is met name dit tweede aspect van het onderzoek dat vooral de aandacht van de semioticus heeft getrokken. Een binaire werking van relaties vormde de beginstructuur van de betekenis; vanuit deze instantie kon men met inachtneming van de noodzakelijke tussenfasen alle Oedipus-mythen genereren, waaronder, zo voegt A.J. Greimas eraan toe, die van Freud ('those categories are located at such a depth that they are capable of generating all Oedipus myths including the Freudian version'¹⁰⁶). Het begrip genereren is, zo moeten we opmerken, in overeenstemming met het beginsel van enkelvoudigheid. Het volgende citaat uit het artikel *parcours génératif* (generatief traject) van de *Dictionnaire*

104. In: H. Parret, a.w., p. 64.

105. Zie *Versus* 2/1986, p. 17.

106. In: H. Parret, a.w., p. 76.

geeft dit aan: 'Daar elk semiotisch object kan worden gedefinieerd naar de wijze waarop het geproduceerd wordt, gaan de samenstellende delen die in dit proces optreden onderling verbindingen aan volgens een "traject" dat loopt van het meest enkelvoudige naar het meest complexe, van het meest abstracte naar het meest concrete' (pp. 157-158). Overigens is het duidelijk waarom ernaar gestreefd wordt de Freudiaanse versie van de Oedipus-mythe ook op te nemen: omdat het bewijs niet geleverd kan worden dat de geconstrueerde modellen aan het beginsel van algemeenheid gehoorzamen, hoopt de onderzoeker te toetsen of zij een grote algemene geldigheid bezitten.

Ten overstaan van het werk van Georges Dumézil lijkt de *Dictionnaire* zich op een ander operatief niveau te hebben geplaatst en bijgevolg andere 'strategische' keuzes te hebben gemaakt. De comparatieve benadering van de Indo-europese mythologie heeft een meta-linguïstisch denken gevoed dat betrekking heeft op de van de elementaire structuur afgeleide niveaus, te weten dat van de 'ideologische' structuur (die tot de syntagmatische orde behoort) en dat van de 'axiologische' structuur (die tot de paradigmatische orde behoort). In 1966 onderscheidde *Sémantique structurale*, met een beroep op Dumézil, reeds tussen een functioneel (ideologisch) en kwalificerend (axiologisch) model. Zo was het legitiem twee elkaar aanvullende definities van een en dezelfde god naar voren te brengen: 'De eerste definitie, die geheel uitgaat van het beginsel dat een god herkent wordt aan wat hij doet, maar zijn activiteit als een mythische opvat, omschrijft hem als een van de actanten van een ideologisch universum; de tweede geeft hem een plaats als een van de actanten met behulp waarvan een collectieve axiologie wordt geconceptualiseerd.'¹⁰⁷ Beide oriëntaties vinden we terug in het Voorwoord van A.J. Greimas bij het boek van J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*¹⁰⁸ en in de *Dictionnaire*, maar ze zijn ten opzichte van elkaar in een hiërarchische verhouding geplaatst, waarbij het axiologische de overhand heeft op het ideologische. In zijn Voorwoord maakt A.J. Greimas, met in zijn achterhoofd de gedachte dat Dumézil het soevereine godenpaar van India, Mitra en Varuna heeft bestudeerd, gewag van een 'axiologische inkadering' die wordt aangebracht door de Destinateur. Hij komt op deze dominante actant terug hetzij om het handelen van het subject als 'Varuniaans meester van het universum' vorm te geven, hetzij om 'op de wijze van Mitra, de bewaker van de contracten (...), de overeenstemming tussen daden en wezens' te beoordelen: 'de handelingen van de subjecten die in overeenstemming zijn met de vooraf opgestel-

107. A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, a.w., p. 172.

108. Vgl. J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*. Parijs (Hachette) 1976.

de modellen, zijn juist, de bestaansoordelen die de subjecten aan hem voorleggen, wanneer zij in overeenstemming zijn met de vooraf gestelde normen, worden waar' (Voorwoord, p. 24).

Op een lager niveau, 'ingekaderd' door de axiologie van de Destinateur, bevindt zich het vlak Subject-Object (ideologisch universum); dit is de plaats van de identiteitstrajecten van het subject en van de circulatie van de waarde-objecten. De *Dictionnaire* benadrukt nu, met een beroep op het driedelig functionele schema van Dumézil,¹⁰⁹ wat hij de *descriptive* waarden van de objecten noemt. Zo vallen in de beschrijving van een oppervlakte-syntaxis de objecten die het performerende Subject op het oog heeft en die geladen zijn met *descriptive* waarden, 'verteerbare en opotbare objecten', 'geneugten of gemoedstoestanden' enzovoort (p. 91) onder de derde functie, die specifiek is voor de klasse van de landbouwers-veehouders ('de pragmatiek zou gelijk gesteld kunnen worden met de derde functie van Dumézil', p. 288). Wat betreft het competente Subject, dat om zijn queeste te voltooien de *modale* waarden op zich neemt die het nodig heeft (willen, kunnen, moeten, weten-zijn/doen): dit valt onder 'de problematiek van de twee grote soevereiniteitsfuncties' (p. 415), die de klassen van de priesters en de krijgers karakteriseren. De relatering van de semiotiek, nauwkeuriger gezegd, van de narratieve syntaxis aan het ideologische model van de drie door Dumézil geopperde functies, geven we verkort weer in onderstaand overzicht:

SEMIOTIEK (narratieve syntaxis)	MYTHOLOGIE
Competent subject Modale waarden	Eerste en tweede functies
Performerend subject Descriptive waarden	Derde functie

We zien dat het belang dat aan folkloristische en mythische verhalen werd gehecht, de semioticus des te legitiemer voorkwam naarmate hij zowel hier als daar dezelfde methodologische zorg opmerkte. In 1963 postuleerde A.J. Greimas, in een aan Georges Dumézil gewijd artikel dat later in *Du Sens* werd opgenomen, zelfs 'de methodologische identiteit van elke beschrijving van de semantische substantie'.¹¹⁰ Vanuit dit ge-

109. Vgl. C. Calame en C. Geninasca, 'Les discours folklorique et mythique', hfst. 2 van: J.C. Coquet (red.), *Sémiotique*, a.w., pp. 86-102, waar dit schema uiteengezet wordt.

110. A.J. Greimas, 'La mythologie comparée', in: *Du Sens*, a.w., Parijs (Seuil) 1970, p. 132.

zichtspunt wordt de aard van het terrein van onderzoek van ondergeschikt belang. Het lag echter voor de hand dat onderzoekers die gewend waren problemen te behandelen die door de etnische literatuur worden opgeworpen, zich allereerst wendden tot datgene wat hun het meest toegankelijk leek, zoals het religieuze discours. Er bestond overigens een vraag van de zijde van de exegeten. Zoals P. Geoltrain vaststelt,¹¹¹ deden de semiotische theorie en praktijk zich aan hen voor 'als de oorspronkelijke wijze van kennen waaraan zij die niet om bijzondere kennisbronnen verlegen zaten, behoefte hadden'. Vanaf 1967 tekende zich een toenadering tussen de beide disciplines af; een blik op de bibliografie bij de tekst van Geoltrain¹¹² stelt ons in staat een oordeel te vormen over de afgelegde weg. Vanzelfsprekend vormt de religieuze semiotiek samen met de literaire semiotiek een bevoorrecht onderzoeksterrein. De grote hoeveelheid documenten dreigt ons echter te misleiden. Materieel gesproken hebben we van doen met een aanzienlijk 'corpus', hoewel dit varieert al naargelang van de maatschappelijk-culturele groepen. Dit corpus wordt echter niet 'wetenschappelijk' omschreven. Met andere woorden, men kan wel de vraag 'Wat is een religieus discours' beantwoorden door een eindeloze lijst teksten die als religieus te boek staan aan te dragen, maar niet door de structurele regels te produceren die de vorming en opbouw ervan regelen. Daarom moet men in het volgende citaat van een semioticus juist een vraagteken plaatsen bij het enzovoort dat het citaat besluit: 'Het domein van de religieuze teksten is buitengewoon uitgebreid en omvat volkomen uiteenlopende typen discoursen. Voor het terrein van de joods-christelijke godsdienst moet men natuurlijk de *bijbelse literatuur* noemen maar evengoed de zogeheten "intertestamentaire" teksten; en men moet rekening houden met de hele deze teksten *becommentariërende literatuur*, en met de *theologische discoursen*, de *spirituele*, *mystieke*, *liturgische discoursen*, enzovoort.'¹¹³ Het religieuze domein vormt weliswaar een vaag geheel, maar daarin is het geen uitzondering. Elk van de hier beschouwde gebieden valt onder een soortgelijke kritiek. Wanneer Georges Dumézil zegt dat hij 'zijn hele leven' heeft besteed 'aan de poging het verschil te begrijpen tussen de mythe en het sprookje, zonder daar ooit in geslaagd te zijn', bezit zijn uitspraak wellicht, zoals A.J. Greimas meent,¹¹⁴ een

111. Vgl. J. Delorme en P. Geoltrain, 'Le discours religieux', hfst. 3 van *Sémiotique*, a.w., pp. 103-126.

112. Vgl. idem, pp. 119-126.

113. L. Panier, 'Sémiotique du discours religieux et sémiotique générale', in: *Le Bulletin* (van de werkgroep voor semio-linguïstisch onderzoek van de EHESS) nr. 8, 1979, p. 5.

114. A.J. Greimas, 'La littérature ethnique', in: *Sémiotique et sciences sociales*. Parijs (Seuil) 1976, p. 210.

paradoxaal vorm, maar is zij niet geheel verstoken van een didactische reikwijdte: de opstelling van een typologie van de genres lijkt, zo valt te vrezen, nog lange tijd een hersenschim te blijven. C. Calame haalt de beroemde proposities van Claude Lévi-Strauss aan; C. Geninasca steunt op zijn beurt op een verschil in semantische status van de enunciator (een priester vs een ambachtsman bijvoorbeeld), om de mythe tegenover het sprookje te plaatsen: het sprookje spruit tenslotte voort uit de derde functie van Dumézil (de ambachtsman) en de mythe uit de eerste (de priester).¹¹⁵ Het is ook mogelijk, als we het onderscheid op het figuratieve vlak situeren, om met A.J. Greimas te stellen dat de 'mythe [wordt gekarakteriseerd] door de figuratieve manifestatie van de actanten van de narratieve syntaxis in de vorm van acteurs-personages, terwijl het sprookje er daarentegen de voorkeur aan geeft hen te manifesteren in de vorm van magische voorwerpen'.¹¹⁶ Het is echter duidelijk dat deze benaderingen langs de weg van een definitie overeenkomen met evenzovele fragmentarische oogmerken. Naar onze mening zullen trouwens de kansen om de status van het kernobject beter te omschrijven pas toenemen wanneer het aantal analyses, die hoogstwaarschijnlijk detailanalyses zullen zijn, groter wordt.

Het zal de lezer niet verbazen dat als we overstappen naar een ander onderwerp, de problematiek dezelfde blijft. Hoe staat het bijvoorbeeld met het begrip 'literariteit', dat sinds Jakobson tot zoveel discussie aanleiding heeft gegeven? M. Arrivé besteedt hier uitvoerig aandacht aan.¹¹⁷ Niet alleen verandert de kwalificatie van het onderzochte object tegelijk met de axiologische systemen waarvan de kwalificatie afhangt (de *Dictionnaire* vestigt er de aandacht op dat 'een tekst die in de Middeleeuwen als religieus werd beschouwd' – onder anderen Juri Lotman heeft hierop de nadruk gelegd – 'vandaag de dag als een literaire tekst wordt erkend', p. 214), maar het ontbreekt ons synchroon gezien aan het doorslaggevende argument (de discriminerende variabele) om, laten we zeggen, in dezelfde tekst nu eens een sprookje, dan weer een literaire tekst te ontdekken. M. Arrivé geeft het voorbeeld van *Assepoester*: 'Het valt niet aan te geven wat, vanuit louter semiotisch (wat hier zoveel wil zeggen als wetenschappelijk) gezichtspunt, de tegenstelling zou kunnen zijn tussen de analyse van *Assepoester* – variant x van een volks-sprookje – en die van *Assepoester* – een "literaire" tekst, gepubliceerd onder de naam Perrault.' Ofnog anders, wat is de verhouding tussen het historische discours en het literaire discours? Moeten we niet erkennen

115. Vgl. C. Calame en C. Geninasca, a.w., pp. 86-88.

116. A.J. Greimas, 'La littérature ethnique' a.w., p. 213.

117. Vgl. M. Arrivé, 'La sémiotique littéraire' (Les débats autour du concept de littérarité), hfst. 4 van *Sémiotique*, a.w., pp. 127 e.v.

dat ook hier de tegenstelling niet altijd even duidelijk is afgegrensd? Binnen de grenzen van een 'gezaghebbende ruimte' ontwikkelt zich 'een fictioneel werk', zo gist de historicus, tevens semioticus, Michel de Certeau: 'de narratieve en theatrale illusie bestaat in de goocheltoer die de vervaardiging van een tekst op basis van documentaire resten omzet in een discours over het werkelijke'. In het geval dat het verschil niet 'inhoudelijk' van aard is, bestaat er geen ander onderscheidend kenmerk dan 'het feit dat de auteur deel uitmaakt van een wetenschappelijke institutie (...): zijn functie, bevoegdheid en titel zullen het boek geloofwaardig maken als een historisch boek'.¹¹⁸ 'Les discours du pouvoir' bevestigt ons in onze opvatting dat geen enkel discours aan deze regel ontsnapt.¹¹⁹ Voor E. Landowski ziet de onderzoeker zich 'voorbij de eenheid van een *discursief genre* die op het eerste gezicht vanzelfsprekend lijkt', in werkelijkheid geconfronteerd 'met een veelheid van mogelijke objecten: het *politieke discours* varieert in omvang en aard al naargelang van de problematieken die men er op loslaat'.

Natuurlijk kan deze zeer vage thematische opsomming (het folkloristische, mythische, religieuze, literaire, historische, politieke ... discours) niet anders dan verworpen worden door de onderzoeker. Als ideologisch produkt van een 'museïficerende operatie' die zich telkens herhaalt, welke metamorfosen de Institutie die er de agens van is ook ondergaat,¹²⁰ lijkt zij zich zelfs aan deze zijde van de beroemde Aristotelische driedeling te bevinden (het oordelende, beraadslagende en epictische discours) waarvan het voordeel semiotisch gezien tenminste tweevoudig was: zij berustte op een parallelle driedeling van de tijdsas (het oordelende discours dat door de rechter of de advocaat wordt gehouden, verwijst naar het verleden; het beraadslagende discours, het domein van de politiek, mikt op de toekomst; het epictische discours, drager van hekel of lof, houdt verband met het heden); zij herinnerde ons aan de duurzaamheid van de problemen die betrekking hebben op de situatie van produktie en receptie van de discoursakten, en wel precies die waarover de pragmatiek debatteert en die door de *Dictionnaire* worden beschouwd als 'een van de aspecten van de cognitieve dimensie' (p. 288). Voorzover de onderzoeker niet kan rekenen op een

118. M. de Certeau in: 'L'histoire, une passion nouvelle', in: *Magazine littéraire*, nr. 123, 1977, pp. 20 en 21.

119. Vgl. C. Chabrol en E. Landowski, 'Les discours du pouvoir', hfst. 5 van *Sémiotique*, a.w., pp. 151 e.v.

120. De formulering is van P. Kuentz, in: *Sociocritique*. Parijs (Nathan) 1979, p. 212. Enkele regels daarvoor schrijft de onderzoeker het verbod om 'de ongepaste vraag naar de definitie van de tekst te stellen, zoals het verboden is de vraag naar de definitie van de literatuur te stellen...' op rekening van de 'universitaire goede manieren' (p. 209).

voldoende aantal formele analyses, zal hij moeten afzien van het opstellen van een classificatie, 'want de discoursen worden niet gedefinieerd, wat men ook moge beweren, door de inhouden die zij bewerken – en als men spreekt van politieke, sociale, religieuze discoursen, dan gaat men over tot een typologie van de waardesystemen – maar door de vormen van hun organisatie. Aangezien zij grammaticaal van aard is, valt het vraagstuk van de typologie van de discoursen onder de algemene semiotiek.'¹²¹ We zien ons er dus toe genoopt de belangrijkste syntactische en semantische geledingen van de discoursen, de elementaire eenheden, de actantiële en actoriële organisatie, de specifieke programma's, de axiologische systemen, de regels die het gebruik van de tijd en de ruimte organiseren, te beschrijven; kortom, we proberen onze analyse te expliciteren door haar te funderen op een grammatica. Een dergelijke benadering dringt zich a fortiori op wanneer het gekozen object niet linguïstisch is gecodeerd. Wat valt er te zeggen van een schilderij of een foto (als we voor een eerste benadering de analyse van de discoursen over een schilderij of over een foto als niet-pertinent beschouwen)? Mogelijkerwijs zelfs, wat 'zeggen zij'? We kunnen de tweede vraag niet bevredigend beantwoorden zolang we de eerste niet hebben beantwoord. Of nog anders, zoals J.M. Floch het formuleert: hoe kan 'een plat vlak als zintuiglijk visuele verschijning de plaats van de manifestatie van de betekenis worden?'¹²² Het postulaat van de analyse van de verbale teksten is hier van toepassing; we staan hier tegenover gerealiseerde processen van een nog onbekend systeem. Uit de tot nu toe verrichte deelstudies komt naar voren dat de semiotiek van het vlak ertoe neigt zich, in navolging van de algemene semiotiek, te constitueren op niveaus van een toenemende complexiteit. De werkhypothese luidt dus dat men moet uitgaan van het fundamentele niveau van de vorm van de betekenaar (signifiant); we beginnen bijvoorbeeld met het naar voren halen van elementaire plastische categorieën. F. Thürlemann onderscheidt er drie: de chromatische, eidetische (grafische) en topologische (perifeer/centraal, links/rechts...) status, waarbij de termen een onderscheidende (paradigmatisch vlak) en contrasterende (syntagmatisch vlak) functie uitoefenen; dit houdt in dat met de materialiteit van de betekenaar (signifiant) geen rekening wordt gehouden. De kleur en de vorm worden niet op zichzelf bezien, maar op basis van de functies die zij vervullen, bijvoorbeeld de ruimten die zij afbakenen en de kwalitatieve eenheden die zij totstandbrengen. Deze weg is noodzakelijk om toegang te krijgen tot de zogenaamde abstracte voorstellingen. Daarom mag tij-

121. A.J. Greimas, 'Pour une sémiotique topologique', in: *Sémiotique et sciences sociales*. Parijs (Seuil) 1976, p. 156.

122. Vgl. J.M. Floch, 'Les langages planaires', hfst. 6 van *Sémiotique*, a.w., pp. 199-207.

dens de analyse een of andere gemanifesteerde oppositie, die de uitkomst is van een verbinding tussen categorieën van de uitdrukking en 'categorieën van de inhoud' (het figuratieve) ons niet blind maken voor het feit dat daaraan specifiek formele opposities moeten voorafgaan. Als voor een schilderij van Paul Klee (*Blumen-Mythos*, 1918) de overeenkomst tussen de elementaire categorieën eidetisch en figuratief kan worden voorgesteld als:

puntig : afgerond :: aards : hemels

dan berusten andere schilderijen van dezelfde Klee 'op het postulaat dat er een betekenis bestaat die niet gebonden is aan het oproepen van de gestalten van de wereld'.¹²³ Ze kunnen dus geen referentiële en narratieve illusie produceren. Een dergelijke benadering is overigens niet ongewoon. Een experimentele discipline als de fonetiek maakt van een homologisering van deze aard gebruik wanneer zij een akoestische categorie stelt tegenover intensiteiten van helderheid:

scherp : dof :: helder : donker

De semiotiek van de poëzie doet op haar beurt weer haar voordeel met deze primaire tegenstellingen van de uitdrukking, al was het maar vanwege haar neiging om zich op te werpen als enkel-lagige semiotiek (*Dictionnaire*, p. 234). Men denke hier aan de verbazing van Mallarmé, in *Crise de vers*, over de 'fout' van het Frans, dat volgens hem de helderheid aan 'nuit' en duisternis aan 'jour' toekende! Zo kunnen we voor een schilderij van Paul Klee, dat voor abstract doorgaat, *Le rouge et le noir* uit 1938, F. Thürlemann volgen die de minimale kenmerken van de plastische vorm met elkaar laat corresponderen. We laten er hier enkele volgen die verband houden met alleen de categorieën chromatisch en topologisch van de omliggende objecten (kleur/niet-kleur; de verdeling ervan op het fond van het schilderij; de positie van de vormen in relatie tot de rand van het kader en tot de belangrijkste assen die het vlak verdelen):

rood : zwart :: niet-homogeen : homogeen ::

hoog : laag :: excentrisch : niet-excentrisch

123. F. Thürlemann, *Trois peintures de Paul Klee. Essai d'analyse sémiotique*. Dissertatie EHESS. Parijs 1979, pp. 16-17, 40 en 124. Vgl. ook: 'Het figuratieve niveau beantwoordt aan die wijze van lezen die ons het schilderij doet opvatten als weerspiegeling van of herinnering aan iets wat het niet is, als substituuat van de objecten van de wereld', p. 15. Een handelseditie van deze dissertatie verscheen onder de titel: *Paul Klee, Analyse sémiotique de trois peintures*. Lausanne (Ed. L'Age d'Homme) 1982.

Het is misschien niet gemakkelijk om verder te komen; toch aanvaardt de semioticus hypothetisch, al loopt hij daarmee het risico een open deur in te trappen, dat de objecten die hij bestudeert 'iets betekenen', althans binnen een gegeven sociaal-culturele groep. In het bijzonder de plastische objecten. Hij zal dus tastenderwijs, al is het maar ten dele, maar wel zo strikt (formeel) mogelijk, de kenmerken van de uitdrukking die hij heeft kunnen isoleren, moeten correleren met de kenmerken van een nog te definiëren inhoud. De posities van het rood en het zwart (hoog/laag, excentrisch/niet-excentrisch), de vorm die het oplichten van het fond rondom het rode element aanneemt (een verticale baan), de hiermee corresponderende verdichting rond het zwarte element, dragen ertoe bij betekenis effecten zoals luchtigheid/zwaarte en 'gerichte dynamiek' met elkaar te verbinden. F. Thürlemann voegt eraan toe, met een beroep op een antropomorfe syntaxis: 'het figuurelement rood verschijnt als een acteur die begiftigd is met het vermogen (competentie) tot bewegen. Het blijkt in staat zich in de richting van de verticaal te bewegen, nauwkeuriger nog, van laag naar hoog, want men kan de excentrische positie (omhoog) van het element rood beschouwen als het resultaat van een opgaande beweging (...). Terwijl het element zwart lijkt te zijn bevestigd op het vlak met een relatief donkerder waarde, lijkt de rode punt, dankzij de helderder en leeg lijkende baan waarop hij is geschilderd, te zweven in de ruimte; hij wekt de indruk zich naar de toeschouwer toe te bewegen, volgens de uitdrukking van Kandinsky.'¹²⁴ Dus op het moment waarop de beschrijving van de minimale kenmerken is voltooid, stuit de onderzoeker opnieuw op de figuratieve categorieën (aards/hemels) van de *Blumen-Mythos*:

zwart : rood :: (puntig : afgerond) :: aards : hemels

Wat in dit nog weinig verfijnde onderzoeksstadium belangrijk is, is de mogelijkheid de uitkomsten die binnen een homogeen toepassingsgebied zijn verkregen met elkaar te vergelijken (in dit geval bijvoorbeeld het parallelisme tussen de drie schilderijen van Klee); vervolgens deze waarnemingen te confronteren met die welke voortspruiten uit onderzoek dat op andere epistemologische vooronderstellingen berust (in het bijzonder met de discoursen over de schilderijen van Klee).

Wij beperken er ons nu toe wat langer stil te staan bij het appel op de antropomorfe syntaxis (*Dictionnaire*, p. 15), in het bijzonder bij de plaats die voor het subject wordt ingeruimd, voor de trajecten die het aflegt en de modaliteiten die het daarvoor nodig heeft. Een dergelijke syntaxis

¹²⁴ F. Thürlemann, a.w., p. 122.

vormt de gemeenschappelijke noemer van de analyses die betrekking hebben op de ruimte (of deze invoeren als een van hun belangrijkste parameters). In de architectuur bijvoorbeeld ziet de onderzoeker zich gesteld voor 'teksten' (in de betekenis die de *Dictionnaire*, p. 390, daaraan geeft: 'een grootheid, beschouwd voorafgaande aan de analyse ervan') die een aparte status bezitten: opgevat als *objecten*, schrijft A. Rénier, zijn het 'gematerialiseerde indelingen van de uitgebreidheid' ('afgegrensde plekken, gebouwde lichamen, aaneenschakelingen van stedelijke ruimten'); het zijn ook *meta-objecten*, 'beeldende of vlakke simulacra' van het eerste object (plattegronden, werkschema's, beschrijvende of waarderende énoncés...); tenslotte zijn het de plekken waar de *subjecten* tussenbeide komen. 'De empirische objecten kunnen', immers, 'worden opgespoord door het onderzoek van de werking van het systeem, die ontstaat tussen de architectonische inrichting en de sociale acteur, zowel de acteur die deel heeft aan de primaire produktie ervan als die welke zich de inrichting toeëigent en haar in het gebruik omvormt.'¹²⁵ Als een eerste toelichting van dit derde type tekst halen we de studie over het Japanse huis van M. Hammad aan. Hij analyseert daarin de ligging van een ere-vertrek dat Zashiki wordt genoemd (het vertrek dat het verst verwijderd is van de ingang). Hij laat in het bijzonder de functie van de modaliteiten van het moeten en het kunnen uitkomen in de verdeling van de actantiële rollen: 'Naarmate [de actant] rijker is, zal hij over meer achter elkaar liggende vertrekken beschikken. Niet om zijn rijkdom ten toon te spreiden, want deze vertrekken blijven praktisch leeg, maar omdat hij zijn bezoekers zal moeten onderscheiden naar hun rang: naarmate zij waardiger zijn, zullen zij worden uitgenodigd meer vertrekken te doorlopen voordat zij worden genood te gaan zitten. Bovendien zal hun status ook binnen het vertrek worden betekend door de plaatsing van het kussen dat voor hen is bestemd.' Elke drempeloverschrijding maakt het mogelijk de identiteit van de twee met elkaar geconfronteerde subjecten (Subject en anti-Subject) te waarderen. Als de bezoeker in de Zashiki aankomt, zal hij de ereplaats krijgen; de heer des huizes zal tegenover hem plaats nemen 'op de hiërarchisch laagste plaats: door de ruimten een voor een aan zijn bezoekers te hebben prijsgegeven, heeft hij afstand gedaan van zijn gezag (kunnen) en bevindt hij zich op een hiërarchisch lagere positie, hetgeen tot uitdrukking komt in de statische schikking van de zitplaatsen'.¹²⁶ Men kan, terwijl men op het syntactische niveau blijft, van het ene semiotische domein overstappen naar het andere zonder dat de gewenste methodolo-

125. A. Rénier, 'Pour une sémiotique architecturale', in: *Le Bulletin* (van de werkgroep voor semio-linguïstisch onderzoek van de EHESS), nr. 10, 1979, pp. 4-5.

126. M. Hammad, 'Définition syntaxique du topos', in: idem, pp. 25-26.

gische coherentie verloren gaat. Een dergelijke semiotiek, die aanspraak maakt op haar autonomie, zal in haar analyses de eigensoortigheid van haar actanten en hun definitieve trajecten duidelijk laten uitkomen. Zo zal een 'semiotiek van het schouwspel' (*Dictionnaire*, p. 393) beginnen met het zichtbaar maken van het bestaan van een universum dat berust op de uitsluiting van de natuurlijke wereld. De opbouw van de 'wereld van het schouwspel' veronderstelt immers bij de sociale actant een houding van het volgende type: 'laten we doen alsof de natuurlijke wereld niet onderscheiden, chaotisch, opperste wanorde is: bouwen we de volmaakte tegenwereld (ook al is het in zijn komische, burleske wanorde, zijn tragische chaos, zijn technische onvolmaaktheid...)'.¹²⁷ Deze geconstrueerde fictieve ruimte verenigt in zich de voorwaarden voor een transformatie van de individuele actant tot collectieve actant, te weten de toeschouwer-actant (en, misschien, de vertolker-actant¹²⁸). Men hoeft hierbij slechts te denken aan de inrichting van het interieur van een theater en meer in het bijzonder aan de rol die de trap daarin speelt. Nemen we hiervoor als voorbeeld de grote trap van de Opera van Parijs, die door Emile Poppe is geanalyseerd. Men had ook, zoals Viollet-le-Duc wilde, een reeks kleine trapjes kunnen maken die direct naar de zaal leiden. Het functionalistische gezichtspunt voerde er immers toe een veelvoud van zo kort mogelijke toegangswegen aan te brengen. De trap die door Charles Garnier werd ontworpen voorzag echter in een behoefte van geheel andere aard: nog voordat de toeschouwer tot de zaal doordringt, brengt hij zichzelf als schouwspel. In deze weidse overgangsräume wordt hem de speelruimte gelaten om zich, zagezegd, vertraagd voort te bewegen. Onder de vijf door Emile Poppe afgebakende sequenties, die overeenkomen met evenzovele 'territoria' die voorzien zijn van hun te overschrijden grenzen (men denke hierbij aan het proces dat tot de Zashiki leidt) – het gaan, het binnentreden, het schouwspel, het verlaten van de zaal, het terugkomen – heeft de grote trap een plaats als een van de integrerende onderdelen van de tweede sequentie. Door zijn indeling echter (alleen de Carceri van Piranesi zijn van hetzelfde architectonische type, merkte Théophile Gautier op) vertraagt hij de overgang naar de zaal eerder dan dat hij deze vergemakkelijkt. De zaal is de plek bij uitstek waar de toeschouwers elkaar (h)erkennen en waar dus de collectieve actant definitief tot stand komt: de trap wekte de indruk van een gemakkelijke toe-

127. E. de Kuiper, *Pour une sémiotique spectaculaire*. Dissertatie EHESS, Parijs, 1979, p. 12.

128. Zijn hele status staat of valt met de erkenning van de kant van het publiek. Zo is voor een danseres die in haar eentje het toneel betreedt 'het feit dat zij met niet meer dan een enkel gebaar het toneel vult en de aandacht op zich vestigt het bewijs van haar macht ('kunnen'), het bewijs van haar bestaan'. Interview met Zizi Jeanmaire in *Le Monde*, 1-1-1980.

gang, maar door zijn architectuur ('na een of twee trapdelen splitst [hij] in tweeën en herhaalt hij de links-rechts orde') 'verstoot hij de perspectieve dimensie die in eerste instantie door het eerste trapdeel werd aangegeven'.¹²⁹ Ditmaal een materiële oorzaak van een nieuw opont-houd.

De analyse van wat zich in een psychomotorische proefruimte afspeelt, een betekenis-universum dat door I. Darrault werd bestudeerd, biedt ons een laatste voorbeeld van een derde soort 'tekst', zoals A. Rénier heeft voorzien. Een op video opgenomen zitting toont in eerste instantie slechts een continuüm, een niet-betekennende uitgebreidheid. Maar voor de onderzoeker die zich rekenschap geeft van het spel van de acteurs, valt de ruimte uiteen in plaatsen van ontmoeting en confrontatie. Dit zijn echter voorlopige afgrenzingen, want ook al 'scheppen de acteurs de plaatsen door hun handelingen en interacties (...), zij vernietigen ze door ze prijs te geven, op dit na dat de ruimte de voltooide verrichtingen "in haar geheugen" lijkt te bewaren. (...) Met andere woorden, bepaalde gedeelten van de beschikbare ruimte worden geladen met zin, gesemantiseerd door het "doen" van de acteurs.' Het lijkt of de identiteit van de subjecten gekoppeld is aan het vormgeven van een speciale plaats (de psychomotorische proefruimte). Voor een, misschien zeer kort, moment zijn zij precies wat zij doen. 'Deze ruimten doen zich voor', zo concludeert I. Darrault, 'als leesbare projecties van het zijn van de subjecten, van hun competentie en incompetentie. "Kijk eens welke ruimte(n) ik kan voortbrengen, en u weet wie ik ben"', dat is de boodschap die onophoudelijk tussen de subjecten circuleert.¹³⁰

Ter afsluiting van deze paragraaf nog een drietal korte opmerkingen over het syncretisme, de intersemiotische en de indeling van het semiotische universum. Het is duidelijk dat de betekenisvlakken van het merendeel van de hier besproken discoursen tot verscheidene semiotieken behoren. Dat is het geval bij elke therapeutische zitting, om naar ons laatste voorbeeld terug te keren, waar we, zoals I. Darrault opmerkt, van doen hebben met een verbinding tussen het taalsysteem, het systeem van de gebaren, 'dat geleed zou kunnen worden in mimisch systeem (gezicht) en gebaren-systeem (lichaam en ledematen)', en 'het semiotische systeem van de vocale en niet-vocale lichaamsgeluiden'.¹³¹ C. Chabrol bevindt zich, wanneer hij 'de discoursen van de sociale ac-

129. E. Poppe, *Analyse sémiotique de l'espace spectaculaire*. Dissertatie EHESS, Parijs 1979, p. 54.

130. I. Darrault, 'Pour une approche sémiotique de la thérapie psychomotrice', in: *Documents de recherche* (van de werkgroep voor semio-linguïstisch onderzoek van de EHESS), nr. 8, 1979, pp. 10 en 27.

131. Idem, p. 7.

teurs van een heropvoedingsgesticht voor jonge delinquenten' bestudeert, in dezelfde situatie, en de titel van zijn bijdrage, *Pour une psychosocio-sémiotique*, geeft aan dat hij zich wenst te plaatsen op de kruising van verscheidene disciplines.¹³² J. Delorme schetst het nut dat een analyse van de gebaren in het 'liturgische discours' zou kunnen hebben¹³³; welke bijdrage mag men op dit gebied niet verwachten van lokale semiotieken zoals de semiotiek van het vlak, van de ruimte, van de muziek en van de architectuur... Meer in het bijzonder, de 'eenvoudige' overgang van het geschreven naar het orale vlak vooronderstelt het semiotische syncretisme. Dit is een fundamenteel probleem voor de poëtica, die alleen tot stand kan komen als zij rekening houdt met 'fysieke' factoren zoals, behalve het gebaar en de ademhaling, het ritme, 'de arbeid van het lichaam', 'het lichamenlijk element in de taal', om de termen van H. Meschonnic¹³⁴ te gebruiken, en deze factoren interpreteert. Op dit punt aangekomen loopt de onderzoeker die zich te midden van een onbeperkt aantal betekenis-universa bevindt al snel het risico, dat hij het geheel van de verschijnselen dat hij zou willen verklaren niet meer kan beheersen. Hij staat dan aan de verleiding bloot om of in eclecticisme en impressionisme, of in scholastiek verbalisme te vervallen. De intersemioticititeit biedt in onze ogen juist het voordeel, dat zij de homogeniteit en de 'operativiteit' van een gezichtspunt waarborgt of herstelt. De semiotische grammatica levert, ondanks al haar tekortkomingen, de 'formele' basis die de onderzoeker nodig heeft om zijn beschrijvingsarbeid te kunnen verrichten. Zij biedt hem verschillende raakvlakken: de antropomorfe syntaxis is er een van; de actantiële rol van de ruimte een andere. Wij zouden, met J. Delorme, andere syntactische problemen naar voren kunnen schuiven, zoals het probleem van de invoeging van programma's (bijvoorbeeld in het Lijdensverhaal), of semantische problemen, zoals dat van de behandeling van de waarheid of de uitwerking van een nieuwe waardenorde (in hetzelfde Lijdensverhaal). Hiermee blijven we binnen de grenzen van een ten dele onderzocht en afgebakend theoretisch-praktisch universum. De *Dictionnaire* stelt daarom voor, twee betekenende gehelen, die zoals wij hebben gezien syncretisch met elkaar kunnen worden gecombineerd, als het ware te plaatsen onder de hoede van een algemene grammatica. Deze twee 'macro-semiotieken' (p. 219) vallen samen met het domein van de 'natuurlijke talen' en met dat van de 'natuurlijke werelden' ('deze laatste in de zin van natuur vormgegeven door de cultuur, wat ze relateert en het gebruik van de meervoudsvorm mogelijk maakt', p. 340). Anders gezegd, de vooronderstelling luidt dat men onder 'natuurlijk' moet verstaan datge-

132. Zie C. Chabrol en E. Landowski, a.w., pp. 173-198.

133. Zie J. Delorme en P. Geoltrain, a.w., pp. 103-117.

134. H. Meschonnic, *Pour la Poétique*. Dl. II. Parijs (Gallimard) 1973, p. 270.

ne wat binnen een gegeven cultuur als zodanig wordt waargenomen. De mens 'baadt in zijn moedertaal, hij is vanaf zijn geboorte in de wereld van het gezonde verstand geworpen' (p. 340). Men zal dus zeggen dat de discoursen die in de hoofdstukken twee tot en met vijf van *Sémiotique* beschreven worden in hoofdzaak tot de natuurlijke talen, tot de 'verbale wereld' behoren en die in hoofdstuk zes tot de natuurlijke wereld.¹³⁵ In de produktie en receptie van de betekenis speelt het taalsysteem (de semiotische organisatie bij uitstek, zei E. Benveniste) een overheersende rol. Immers, 'alle andere semiotieken kunnen, zo goed en kwaad als dat gaat, worden vertaald in een natuurlijke taal, terwijl het omgekeerde niet waar is; anderzijds kunnen de natuurlijke talen, zowel door hun signifiant als hun signifié, als basis dienen voor de constructie van andere semiotieken (zoals de artificiële talen)' (p. 205). De semiotieken die geen gebruik maken van een verbale drager, zouden tot de natuurlijke wereld behoren. De plastische semiotiek is daar een goed voorbeeld van. Haar specifieke domein kan niet dat zijn van de discoursen die men er over houdt. Een ander voorbeeld is de semiotiek van het schouwspel. Deze is ten dele het resultaat van een inrichting van de ruimte en een verdeling van de objecten die de actanten dwingen tot gestereotypeerde herkenningstrajecten. We hoeven hier maar te denken aan de rol van de trap in een gebouw als de Opera van Parijs. We hebben tenslotte kunnen zien dat de betekenende praktijken (zoals het spelgedrag van de subjecten tijdens een therapeutische zitting) aanleiding geven tot analyses van somatische processen die te homologiseren zijn met analyses van narratieve processen. De natuurlijke wereld zal dus begrepen worden als 'een figuratieve taal, waarvan de figuren – die wij terugvinden op het vlak van de inhoud van de natuurlijke talen, vandaar de tegenstelling tussen *femen* van de natuurlijke wereld en *semen* van de verbale wereld – uit "zintuiglijke kwaliteiten" van de wereld bestaan en direct – zonder tussenkomst van de taal – op de mensen inwerken' (p. 234).

Met de opbouw van deze semiotiek van de natuurlijke wereld parallel aan de semiotiek van de verbale wereld en met het streven beide aan elkaar te correleren, beoogt de *Parijse School* duidelijk, datgene wat in andere theorieën tot het paralinguïstische (bijv. de intonatie), tot het buiten-linguïstische (bijv. de discoursituaties), tot het pragmatische (bijv. de interactie van de sprekers), of meer in het algemeen nog, tot de totaliserende theorieën van het subject en de geschiedenis behoort, te plaatsen op het homogene vlak van de semiotische beschrijving.

135. Vgl. *Sémiotique*, a.w.: hfst. 2. Les discours folklorique et mythique, hfst. 3. Le discours religieux, hfst. 4. La sémiotique littéraire, hfst. 5. Les discours du pouvoir, en hfst. 6. Les langages planaires.